

TO‘RA SULAYMON SHE‘RIYATIDA ETNOMADANIY KODLAR VA MILLIY DUNYO MANZARASI

Xakimjonova Rashida Shavkat qizi
Guliston davlat universiteti (O‘zbekiston)
E-mail: hakimjonovarashida@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston xalq shoiri To‘ra Sulaymon she‘riyatining lingvokulturologik tabiati yangicha rakursda – etnomadaniy kodlar va milliy dunyo manzarasi prizmasi orqali tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy vazifasi shoir doston va she‘rlarida faol qo‘llanilgan o‘zbekona oilaviy-maishiy munosabatlar, marosim leksikasi hamda milliy-psixologik xarakterga ega lingvokulturemalarning yashirin semantikasini ochishdan iborat. Maqolada til birliklarining o‘zbek xalqi mentaliteti, urf-odatlar va qadimiy mifologik tasavvurlari bilan uzviy aloqasi kontekstual tahlil yordamida dalillangan.

Kalit so‘zlar: lingvokulturologiya, etnomadaniy kod, milliy dunyo manzarasi, To‘ra Sulaymon, marosim leksikasi, o‘zbek mentaliteti, lisoniy shaxs, etnografizm, kognitiv tahlil, antropotsentrizm.

Аннотация. В данной статье лингвокультурологическая природа поэзии Народного поэта Узбекистана Туры Сулеймана исследуется в новом ракурсе — через призму этнокультурных кодов и национальной картины мира. Основная задача исследования — раскрыть скрытую семантику узбекских семейно-бытовых отношений, обрядовой лексики и лингвокультурем национально-психологического характера, активно использованных в поэмах и стихотворениях поэта. В статье с помощью контекстуального анализа доказывается неразрывная связь языковых единиц с менталитетом, традициями и древними мифологическими представлениями узбекского народа. Статья предназначена для ученых-филологов, магистрантов и докторантов языковых направлений высших учебных заведений.

Ключевые слова: лингвокультурология, этнокультурный код, национальная картина мира, Тура Сулейман, обрядовая лексика, узбекский менталитет, языковая личность, этнографизм, когнитивный анализ, антропоцентризм.

Annotation. In this article, the linguoculturological nature of the poetry of the People's Poet of Uzbekistan, To‘ra Sulaymon, is explored in a new perspective — through the prism of ethnocultural codes and the national picture of the world. The main task of the research is to reveal the hidden semantics of Uzbek family and household relations, ritual lexicon, and linguoculturemes of national-psychological character actively used in the poet's poems and epics. In the article, the inseparable connection of language units with the mentality, traditions, and ancient mythological representations of the Uzbek people is proven with the help of contextual analysis. The article is intended for philologists, master and doctoral students of language departments of higher education institutions.

Key words: linguoculturology, ethnocultural code, national picture of the world, To‘ra Sulaymon, ritual lexicon, Uzbek mentality, linguistic persona, ethnographism, cognitive analysis, anthropocentric.

KIRISH

Zamonaviy antropotsentrik tilshunoslik paradigmasida inson omili tilning strukturaviy elementlarini harakatga keltiruvchi bosh kuch sifatida e‘tirof etiladi. Til va madaniyat sintezini o‘rganuvchi lingvokulturologiya yo‘nalishi millatning

ma'naviy intellektini, dunyoni anglash va uni lisoniy modellashtirish qonuniyatlarini ochib beradi. Har bir milliy til o'zining ichki xonadonida millat tarixini, urf-odatlarini va ijtimoiy axloqiy me'yorlarini lisoniy belgilar vositasida asrab keladi.

Taklif. "Oltmishinchi yillarda "otaxon" gazetamizda navbatdagi songa tushiriladigan materiallarni bir marta ko'zdan kechirib, elakdan o'tkazib beradigan, o'zbek tilini puxta-pishiq biladigan o'rin bo'lar edi. U kishi arosatda qolgan, ixtilofga sababchi bo'ladigan so'z, atama va iboralarni tutib qolardi. Shu o'rin qayta tiklanib gazeta-jurnallarda radio va televideniya joriy etilsa. Bu lavozimga "To'g'onbegi" maqomi berilsa. To'g'onbegi to'g'onboshida turib suvni xas-xashaklardan tozalash bilan mashg'ul bo'lsa. Misol uchun, yirik shoxli molni **qoramol**, mayda shoxli molni **jonliq**, ona sigirni **sog'in sigir**, ona qo'yni **sovliq**, erkak qo'yni **qo'chqor** tarzida tuzatib, tozalab tursalar. Shunda quruq gap so'kishdan, quruq va'zxonlikdan, umumiy gapdan qutilib amaliy ishga o'tgan bo'lar edik".

ADABIYOTLAR TAHLILI

To'ra Sulaymon she'riyati o'zining arxaik qatlam so'zlari, dostonchilik stilistikasi hamda o'zbek kishisining ichki ruhiy kechinmalarini aniq ifodalovchi etnomadaniy markerlari bilan ajralib turadi. Shoir asarlaridagi lisoniy birliklar shunchaki poetik bezak emas, balki asrlar davomida shakllangan o'zbek falsafiy tafakkurining konseptual modellaridir. Ayniqsa, shoirning xalq og'zaki ijodi an'analari bilan yo'g'rilgan tili milliy o'zlikni anglash imkonini kengaytiradi. Markaziy Osiyo sharoitida suv va uni adolatli taqsimlash, toza saqlash hayot-mamot masalasi bo'lgan. "To'g'onboshi", "Miroy" kabi timsollar xalq ongida tartib, mas'uliyat va hayot manbaini asrovchi shaxslar sifatida muhrlangan. Matndagi eng asosiy lingvokulturologik nuqta — bu chorva hayvonlariga berilgan nomlar tizimidir. O'zbek xalqining asriy turmush tarzi, kundalik hayoti va xo'jaligi uning tilida chuqur differensiallashgan (alohida-alohida ajratilgan) so'zlar tizimini yaratgan. **Qoramol** o'zbek tilida "qora" so'zi ko'p hollarda ulug'lik, yiriklik, asosiy degan ma'nolarni anglatadi (masalan: qora qozon, qora mehnat). Yirik shoxli mollarni "qoramol" deb atash orqali ularning ro'zg'ordagi yetakchi o'rni til orqali ifodalangan. **Jonliq** mayda shoxli mollar (qo'y-echki) uchun qo'llaniladi. Xalqimizda so'yiladigan, qurbonlik qilinadigan hayvon tushunchasi bevosita "jon" tiriklik so'zi bilan bog'langan. Bu o'zbek xalqining tabiatga va jonzotlarga bo'lgan ichki, pinhona rahm-shafqati va hurmatini ko'rsatadi (shunchaki "go'sht mahsuloti" deb qaralmaydi). **Sog'in sigir** bu shunchaki urg'ochi va sut beradigan mol emas. Ro'zg'orning barakasi, bolalarning rizqi bo'lgan ne'mat timsolidir. O'zbek madaniyatida unga alohida g'amxo'rlik qilinadi. **Sovliq va Qo'chqor** qo'ylarning yoshi, jinsi va vazifasiga ko'ra bunday aniq ajratilishi millatning chorvachilik borasidagi chuqur tushunchasidan dalolat beradi. Bu ingliz tilidagi

“sheep” yoki rus tilidagi “ovechka” soʻzlariga qaraganda ancha tor va aniq ixtisoslashgan madaniy birliklardir.

TADQIQOT OBYEKTI Toʻra Sulaymonning dostonlari (“Qorasoch”) (Taklif) asari olingan.

TADQIQOT PREDMETI Matndagi etnomadaniy kodga ega boʻlgan etnografizmlar, milliy rasm-rusum nomlari va psixologik etalon hisoblangan leksemalar.

METODOLOGIYA maqolada qoʻyilgan masalalarni hal etish uchun quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: Tadqiqotni amalga oshirishda deskriptiv (tavsifiy) tahlil, lingvokulturologik interpretatsiya, kontekstual va komponent tahlil metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar til birliklarining zamirida yashiringan milliy-madaniy semalarni (maʼno qirralarini) toʻliq yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Olib borilgan tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, Toʻra Sulaymon ijodida oʻzbek xalqining maishiy-ijtimoiy hayot tarzi lingvistik jihatdan chuqur tizimlashtirilgan. Shoir matnlarida milliy madaniyat kodlari quyidagi semantik maydonlarda faollashadi:

Oʻzbek xalqi hayotida duomandlik, oq fotiha berish va qarqʻish (antifotiha) tushunchalari muhim sotsiokultural ahamiyatga ega. Shoir asarlarida ushbu tushunchalar nutqiy etiket va matn tabiati doirasida transformatsiyaga uchraydi. “*Toshi yerga tushmasin*” lingvokulturemasi Toʻra Sulaymon tilida ushbu ibora oddiy tilak emas, balki erkak kishining, botirning jamiyat va kurash maydonidagi doimiy ustunligini, omadini, gʻolibligini soʻrab qilinadigan ritual niyat shaklidir. “Tosh” soʻzi bu yerda vazn, salmoq, obroʻ va iroda semalarini oʻzida tashiydi.

“Buzgʻindan kelgan balo” birikmasi xalq mifologik qarashlarida tartibni buzish, tabiat yoki jamiyat muvozanatiga putur yetkazish halokatli balolarni (metafizik jazo) chaqiradi deb ishonilgan. Shoir bu ibora orqali urush va adolatsizlikni keltirib chiqaruvchi ijtimoiy illatlarning kelib chiqish ildizini madaniy jihatdan izohlaydi.

Shoir oʻz personajlarining xarakter xususiyatlarini tasvirlashda milliy ong osti qatlamiga murojaat qiladi:

“*Keksalarning gapi*” (Oqsoollar instituti): Sharq mentalitetida, xususan oʻzbek turmush tarzida yoshi ulugʻlarning gapi qonun va mutloq haqiqat darajasida qabul qilingan. Toʻra Sulaymon matnlarida keksalarning nutqi oddiy suhbat emas, balki kelajak avlod uchun yashash qoidalarini belgilab beruvchi duomand oʻgit janrining eng mukammal namunasi sifatida namoyon boʻladi. “*Yov qanoti qayrilmoq*” metaforasi bu yerda dushman obrazi yirtqich qush (yovvoyi burgut yoki qirgʻiy) arxetipiga qiyoslangan. Oʻzbek dostonchilik anʼanalarida yovning

qanotini qayrish – uning harakatlanish va zarar yetkazish qobiliyatini butunlay yo‘q qilish, uni mutloq bo‘ysundirish ma’nosidagi lingvokulturologik koddir.

MUHOKAMA

Lingvomadaniyatshunoslik fani asoschilaridan biri V.N.Teliyava ta’kidlaganidek, til birliklari shunchaki axborot uzatmaydi, balki insonning dunyoga bo‘lgan hissiy va madaniy munosabatini ham ko‘rsatadi. To‘ra Sulaymon she’riyatidagi “Qiyshiq arava yo‘l buzar” yoki “Niyati g‘irrom el buzar” kabi o‘zgartirilgan (transformatsiyalashgan) paremiyalar shoirning til xonadonidagi erkin ijodiy faoliyatidan dalolat beradi.

Shoir oddiy o‘yin termini bo‘lgan “g‘irrom” so‘zini ijtimoiy-axloqiy darajaga ko‘taradi va uni niyat konsepti bilan bog‘laydi. O‘zbek kishisi uchun niyat – borliqni harakatlantiruvchi muqaddas kuchdir. Niyatning g‘irrom (nosamimiy, xiyonatkorona) bo‘lishi butun bir elning, jamiyatning parokandaligiga sabab bo‘lishi lingvistik jihatdan isbotlanadi.

XULOSA

To‘ra Sulaymon ijodiy merosini lingvokulturologik jihatdan o‘rganish, zamonaviy o‘zbek tilshunosligida badiiy matn tahlilini yangi antropotsentrik bosqichga olib chiqadi. Shoir o‘z asarlarida o‘zbek xalqining milliy dunyo manzarasini mukammal lisoniy shakllarda chizib bergan. Undagi marosim leksikasi, o‘zgartirilgan maqollar va etnomadaniy etalonlar til va madaniyat yaxlitligining yorqin namunasi. Til orqali milliy tafakkurni, xalqona dunyoqarashni va asriy qadriyatlarni tiriltirish haqidagi chaqiriqdir. Chunki tildan “sovliq”, “jonliq”, “to‘g‘onbegi” kabi so‘zlar ketishi bilan birga, shu so‘zlar ortida turgan butun boshli milliy madaniyat va turmush tarzi ham unutilib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. uz.wikipedia.org/wiki
2. Sh.Usmonova lingvokulturologiya fanidan ma’ruzalar kursi. – Toshkent, 2014. 164 bet.
3. 3 T.Sulaymon. Tanlangan asarlar. “Sharq” Nashriyot – matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2020. 624 bet.
4. T.Sulaymon. Tanlangan asarlar. “Sharq” Nashriyot – matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2020. 624 bet.
5. T.Sulaymon. Tanlangan asarlar. “Sharq” Nashriyot – matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2020. 624 bet.
6. T.Sulaymon. Tanlangan asarlar. “Sharq” Nashriyot – matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2020. 624 bet.
7. T.Sulaymon. Tanlangan asarlar. “Sharq” Nashriyot – matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2020. 624 bet.